

**АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЗАСНОВОК ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ
ВАСИЛЯ КАРХУТА****Микола Васильчук**

*Коломийський навчально-науковий інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;
м. Коломия, вул. Миколи Лисенка, 8;
тел. +380 (3433) 2-46-60; e-mail: mykolavasylychuk@ukr.net*

У статті розглянуто особливості художньої прози українського письменника, фітотерапевта, особистого лікаря митрополита Андрея Шептицького, політв'язня Василя Кархута (1905–1980). Проаналізовано повісті «Полум'яний вихор» та «Окрилена земля», в яких відображено складний і неоднозначний період української історії кінця 1930-х – середини 1940-х років. Простежено, як письменник перетворює живий матеріал сучасності у художні тексти. Відзначено, що письменник стає викривачем суті антилюдських політичних режимів. Разом з тим обидві повісті – ревієм тим, хто в тодішніх умовах беріг свою національну і людську сутність. Показано, що ці твори є водночас і художніми текстами, і документами, в яких автор зафіксував думки і відчуття своїх сучасників.

Ключові слова: *повість, бібліографія, концепція, герой, тематика, проблематика, сюжет.*

Постановка проблеми. Василь Кархут (1905–1980) – український письменник, фітотерапевт, особистий лікар митрополита Андрея Шептицького, політв'язень [1, с. 67]. Публікувався у міжвоєнні роки і в час Другої світової війни. У радянську добу виходили друком книги Василя Кархута з фітотерапії, а художня спадщина була під забороною. Повернення літературного доробку Василя Кархута відбулося вже у часи Української державності. Потрібне упорядкування повновартісного видання його спадщини, глибше вивчення творчості письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими книжками вийшли повісті Василя Кархута «Полум'яний вихор» (2003) [7] та «Окрилена земля» (2003) [8]. Оповідання «Син Івана», «Тугі дні» та інші зразки малої прози оприлюднено в газетній та журнальній періодиці [4, с. 67-74]. Кархутові присвячено низку публікацій, тексти яких, а також детальна бібліографія, подані в книжці «Голгота Василя Кархута: Статті, публікації, бібліографія» (2005) [4].

Постановка мети. У цій статті розглядаємо повісті Василя Кархута «Полум'яний вихор» та «Окрилена земля», оскільки вони тема-

тично пов'язані між собою. Однак, якщо «Полум'яний вихор» публікують уже втретє [5], то повість «Окрилена земля» вперше оприлюднено шість десятиліть згодом після написання; рукопис твору зберігається у справі письменника в архіві управління СБУ в Тернопільській області, де його відшукав Лук'ян Вардзарук [3]. Твори мають автобіографічне підґрунтя. Нашою метою є простежити, як письменник перетворює живий матеріал сучасності у художні тексти.

Виклад основного матеріалу. Впадає в око автобіографічність обох творів, хоча пережите автором слугує лише канвою, на яку насотуються роздуми про сучасне йому суспільне і політичне становище, особливості української (і не лише української) ментальності. Та й герої, якщо це не історичні особи, мають вигадані імена. Помітні елементи типізації, які використовує Кархут у своїх художніх текстах.

«Полум'яний вихор» – спроба відтворити на папері складні суспільно-політичні умови кінця 1930-х рр., головним чином на Кременеччині, що на Тернопільщині. Крізь увесь твір наскрізною ниткою проходить образ Волині, глибинної української території, що за будь-якого панування береже своє, українське, етнічне.

У передмові до празького видання книги Лідія Бурачинська порівнює повість Василя Кархута «Полум'яний вихор» із «Волинню» Уласа Самчука та «Революцією» Галини Журби [2, с. 3]. Насправді ж твори ці близькі передусім тематично, містять у собі спроби передати дух території, міфічну магнетику землі цього цікавого і своєрідного регіону України. Однак кожен з авторів мав власні творчі завдання і вирішував їх своїми засобами – Галина Журба у двотомній повісті-хроніці «Революція йде» (опублікованій 1937-38 рр.) говорила про події 1917-18 рр., Улас Самчук у трилогії «Волинь» (опублікована 1932-37 рр.) виводив образ молодого людини кінця 20-х – початку 1930-х рр., її пошуки місця України у світі і шляхи національно-державного становлення.

У Кархута, талановитого спостерігача життя, свій підхід до викладу матеріалу. Письменник по-модерному стислий, інколи навіть схематичний, особливо в описах зібрань, у «кооперативній» лінії твору. Поєднання літератури і політики, особистого і громадського, – риса, яку у Василя Кархута запримітили ще його сучасники. Тому й Лідія Бурачинська запровадила новий термін для характеристики твору – національно-політична повість. Цей термін підходить і для означення повісті «Окрилена земля».

У «Полум'яному вихорі» молодий лікар Гордій (списаний автором з себе), який прибув з Галичини на Волинь, зростається з цією землею. Формально Волинь з-під російського владарювання кільканадцять років тому перейшла під польське, а згодом потрапила під радянське володіння. Твір дихає передчуттям майбутньої війни, очікуванням велетенських змін, що нависли і над цією землею, й над усією Європою. У тексті зна-

ходимо опис кооперативних зборів, виклад розмов у колах тодішніх інтелігентів, показ продажності тих, хто покликаний вести за собою народ. Показано пацифікації, тиск польських чиновників і поліціантів, спольщення українського населення, яке нещодавно ледве вирвалося з лабет зросійщення. Знаходимо у тексті роздуми про те, якою дорогою йти і ким бути – спостерігачем чи активним перетворювачем дійсності. Відтворено яскраві картини взаємостосунків людей різних політичних поглядів, національностей. Польське засилля, в т.ч. і в образі табору в Березі Картузькій, у якому побував головний герой. Тут і картина нидіння галицької інтелігенції, зокрема, львівської, куди головний герой зчаста навідується. Є в тексті й піднесене пророцтво старого гуцула щодо майбутнього України (автор ще тоді не знав, яким воно буде, і що самого його запроторять у радянські табори). Хвилюючі картини спостереження за розвитком подій у Карпатській Україні, починаючи від піднесених газетних статей про початок, і завершуючи останньою радіопередачею хустської радіостанції.

У повісті «Окрилена земля» головний герой той самий, – Гордій. Перший розділ – «Велика нетерплячка» – присвячений описові подій, що передували початкові радянсько-німецької війни. Перша половина грудня 1940 р., великий переділ світу розпочався. Гордій на німецькій території з того боку Сяну, а за рікою – Галичина, зайнята Червоною армією. 34-градусний мороз. На нічийній смузі з минулої ночі лежить тіло людини, яка прагнула перейти кордон, але так і залишилась лежати, бо її наздогнали кулі червоних прикордонників. Той забитий прикордонниками, в обличчі якого у далековид стараються (і водночас бояться) впізнати когось знайомого, для Гордія є часточкою його власного життя: він чекає на зв'язкового, який несе звістку від родини з того боку Сяну.

В «Окриленій землі» динамічна зміна персонажів. У повісті багато місця відводиться описові доби. Якщо концепцією «Полум'яного вихору» є показ українців на тлі головним чином польської політики, то тут автор поринає у вивчення німців і їхнього ставлення до українців, частково – до інших народів. Показано Перемишль часів німецької окупації. Ставлення до німців двояке: з одного боку Гордій має спокій, над ним не висить постійна загроза, як було до війни; з іншого боку він показує складність тодішнього життя, що змушувало людей до мімікрії.

Письменник, на відміну від багатьох його сучасників, не ідеалізує німецьку міць і злагодженість, однак він не уникає баченого, вводить його у повість як знаки доби, яку описує: «Вулицею маршує відділ німецької поліції [...] Колона йде важко і рівно, мов машина. Шоломи хитаються згідним тактом. Один вимах рук і один удар кованих чобіт. Міць» [7, с. 13]. Так само в повісті «Полум'яний вихор» він описує червоноармійців: «Перше враження – орда. Обдерта, цундрава й заголюкана, але узброєна краще за блискотливу польську армію» [7, с. 116]. За

цими описами – спроба зрозуміти характер тієї сили, яку доля звела з українцями на сучасному письменникові відтинку історії.

Одним з перших в українській літературі Василь Кархут вдався до осмислення подій 1939-41 рр., прилучення Галичини до Радянської України. У повісті «Полум'яний вихор» він показує реакцію на політичні події представників українського й інших народів, що жили в Галичині. В «Окриленій землі» він з більшої відстані, з певної перспективи, знову дивиться на події, свідком яких був недавно.

Гордій – не простий обиватель, якому добре вже від того, що він у безпеці, а стане ще краще, коли вдасться перетягти через кордон дружину з дитиною, – він людина, яка роздумує над тим, за що боролися у 20–30-і рр. ХХ століття і куди прийшли тепер. «Чи можна було собі уявити тому рік, щоб українські поети писали дитирамби на честь Пілсудського, чи Ридза-Сміглого, чи якого іншого Мосціцького? А тепер пишуть. Величають «ясне сонічко», «генія людства» Йосипа Віссаріоновича, славлять «радісну осінь», що принесла «звільнення». Тремтять і пишуть» [7, с. 14].

Та життя рухається наперекір політиці. Хвилюючою є зустріч Гордія зі своєю родиною, яка щойно переїхала міст залізницею. Він уперше бачить свого сина, який народився без нього. Емоції, що панують тут, автор убирає у філософські шати, від суто людських підносить їх до націєтворчих: «Це момент з вічності! Гордієві стискається серце почуванням любови і вдячності до своєї дружини, що в таких умовах вродила і тепер привезла йому його дріб'язок. Так, це воно, оте тихе геройство жінок, що з татарських навал, польських пацифікацій і московських переселень виносили досі неторкнутою біологічну силу нації» [8, с. 17–18].

Майбутнє України, затиснутої між двома велетенськими силами, Німеччиною й Радянським Союзом, – основна тема роздумів Василя Кархута. Через діалог Гордія і Гайсенка він показує, як сприймали події напередодні радянсько-німецької війни. Гордій не вірить, що німці почнуть війну, аби дати українцям волю. Натомість Гайсенко не може розібратися у хитрій грі гітлерівців і радіє з того, що вони, зруйнувавши Польщу, «взяли собі за партнера – нас» [8, с. 19].

Кархут змальовує тих, хто становили політичну еміграцію в Польщі і прагнули нав'язатися німцям у союзники, сподіваючись на владу в Україні. І в діалогах з Гайсенком, і в главі «Переворська республіка» він показує, хто саме прагнув влади і як її досягав. Так популярним «політиком», завдяки дефіцитному цукрові, став інженер цукроварні Скрипченко в містечку Переворську. Вислідом роздумів Кархута над життєвими реаліями, які щоразу доля підкидає українцям, є така думка: політика це передусім відчуття дійсності, вміння з двох лих вибрати менше.

У книзі Кархут показує реальне обличчя українців, німців, поляків. Загравання слабших перед сильнішими. Ось один з епізодів. У кав'ярні,

створеній «для українсько-німецького порозуміння», господар раз за разом підходить до столика з українцями і просить бути тихіше, бо «німці». «Тоді Гордій нарешті не витримує:

– А дихати тим самим повітрям, що німці, – можна?» [8, с. 35].

Письменник по дрібці збирає деталі, які проливають світло на суспільно-політичну ситуацію того часу. Він, зокрема, говорить про свої враження від перебування у Кракові. Ця тема для нього особливо важлива, бо ж був свідком полонізації Волині у другій половині 1930-х рр., тепер він бачить інакшу ситуацію, і не може пропустити її повз свою увагу. «Чи міг би він був подумати тому два роки, що в цьому старовинному місті затишних вуличок і безлічі костелів, в якому з кожного будинку віє на перехожого спогадом колишньої польської величі, що тут два роки пізніше більше буде чути німецьку й українську мови, ніж польську? Яка змінлива доля! Від насильної польонізації Волині до мимовільної українізації Кракова минув усього-на-всього один рік» [8, с. 36].

Світлою сторінкою від перебування у Кракові є зустріч Гордія з Юрієм Липою, популярним на той час поетом і прозаїком, автором трилогії, в якій викладено «чорноморську доктрину»: «Призначення України» (1938 р.), «Чорноморська доктрина» (1940 р.), «Розподіл Росії» (1941 р.). Прикметно, що Липа є автором праць «Фітотерапія» (1933 р.) і «Ліки під ногами» (1943 р.) [9, с. 1291–1292]. Можливо приклад Юрія Липи згодом надихнув Василя Кархута створити праці з фітотерапії. Але в «Окриленій землі» Кархут на це відповіді не дає. Юрій Липа, історична особа, у повісті зустрічається з літературним героєм Гордієм: «Гордій, полагадивши справи, за якими приїхав, заходить відвідати Юрія Липу. Багато в його книжках актуальних і оригінальних думок, що загострюють голод духа. Його візія українського Метрополю захоплює Гордія і багатьох з молодого українського покоління, що виросло у суворому змаганні між двома війнами. Того покоління, для якого «Україна» не корито і не дійна корова, а джерело віри і життєвого натхнення» [8, с. 40–41].

Глава «І нарешті – 22 червня» – це враження від пережитого у перший тиждень війни, коли з фронту надходили лише бравурні вістки, коли вселяло надії проголошення у Львові Акту про відновлення державності. Та скоро стає зрозумілим: надії на німців не виправдалися. Гордія душить атмосфера Кракова і він вирушає в Галичину. Львів героя повісті зустрічає звістками про те, кого з рідні більшовики вивезли, кого засудили до смерті.

Другий розділ повісті «Окрилена земля», який має назву «Важіль», побудовано на враженнях Кархута від перебування у в'язниці у Львові. Тут інше життя, бо йде війна, і смерть реальна, а не абстрактна: з камери німці викликають людей по черзі і вантажать на автомашини, аби відвезти на розстріл. Це – мінус в'язничного життя, а плюсом є те, що пе-

редбачається передача, і кожен думає, що він там знайде; бажання жити – сильніше за відчуття небезпеки. У камері зібралися політичні в'язні і злочинці, люди різних національностей. Злочинці і тут, у камері, не можуть заспокоїтися, і час від часу між ними спалахують бійки. Згодом у камері розпочинається тиф.

Скрашують в'язні побут розповідями про себе. Ці розповіді у формі вставних новел стають для Василя Кархута матеріалом, що допомагає витримати чітку структуру повісті, яку він обрав ще у «Полум'яному вихорі». Першою у цьому ряду є розповідь Володимира Канюки, сусіда Гордія по нарах. Спочатку вона суто реалістична. Канюка – типовий галичанин, патріот, який побував у Березі Картузькій. Далі Кархут вводить у тло твору новітні реалії: Володимир Канюка був учасником похідної групи на схід України, заарештований німцями. Згодом його з товаришами посадили на автомобіль і повезли на розстріл. Під час розстрілу він утік, але був поранений і втратив свідомість. Власне тут, у главі «Між сном і явою...», відбувається відхід від реальності. Фантастичний сюжет потрібен авторові, аби показати своє ставлення до гітлерівського месіанства. Робить він це через призму англо-саксонської міфології. Кархут змальовує зустріч Володимира Канюки з красунею Інґрід у підземному місті часів третього-четвертого століття, з її батьком Беовульфом. Жорстокі, антигуманні порядки, які встановлено тут, підпорядковано одному: зберегти режим Беовульфа, уособленням могутності якого є чудо-машина; саме вона підтримує існування міста. Та збунтовані раби руйнують її і прагнуть вирватися на свободу. Ця новела, в якій знайдемо жувальницькі нотки (Кархут читав і навіть перекладав цього автора – «Замок у Карпатах», 1934 р.), покликана показати антигуманізм гітлерівської системи, котрій Кархут пророкує кінець.

Не всі вставні новели у цій повісті рівноцінні. Цілковито реалістичною є передсмертна розповідь про пережите старим в'язнем, який, не отримуючи передач, пухне від голоду. Він був священником в одному з великих міст Радянської України. За те, що не зрікся сану, висланий до Казахстану, звідки потрапив на Колиму. Кархут описує те, що згодом сам пережив на власному нелегкому життєвому досвіді. Письменник, ніби передчуваючи своє майбутнє, вже тут викриває антилюдяну більшовицьку систему, що цинічно висунула гасло про людину, яка нібито є найбільшим багатством у Радянському Союзі. Такою ж антилюдяною була й гітлерівська система, яка того ж священника, який з приходом в Україну німців зголосився працювати для рідного народу, привела до в'язниці.

Ще одна новела і ще одна людська доля. Поляк-інженер, заможний і впливовий за Польщі, на допиті у в'язниці зізнався, що він єврей; його чекає страта. Аж після цього він розповідає про свою трагедію і трагедію своєї родини, про гетто, табір Майданек, розстріл і неймовірний порятунок. Нарешті, переховування під чужими документами і – в'язниця.

Автор обсервує сучасне йому життя з усіх боків, прагне показати долю людини в умовах тоталітарних політичних режимів. Він не замикається лише на українцях, а показує складне мереживо людських доль, перемішаних війною.

Нарешті автор у роздуми Гордія вкладає й власну розповідь про те, як потрапив у камеру №38 Львівської в'язниці на Лонського. Сюди він влітає рядки, які в'яжуть цей твір з «Полум'яним вихором»: коротко переповідає долю героїв попередньої повісті кількома роками згодом. Історія його арешту має іншу редакцію, ніж у біографії письменника. Тут з'являється постать гебітскомісара Фріца Міллера, який не дозволив Гордієві до Кременця перевезти сім'ю, а згодом, по дорозі до Львова, наказав Гордія заарештувати. Уособленням фашистського режиму є слідчий гестапівець, який допитує Гордія у в'язниці.

Звільненню Гордія передуює сон, який своєю символікою йому видається віщим. Та перед тим, як його побачити, Гордій роздумує про те, що діється на його землі. І ці роздуми в'яжуться з тими думками, які Кархут висловлював раніше, вкладаючи їх в уста багатьох героїв. «Нещадні й безсердечні люди, що, мов прецизні манекени, виконують зловіщий плян, щоб зробити місце майбутнім німецьким поколінням... На спражках вояків за ту справу напис «З нами Бог». Який бог? Який духовний первень керує їхніми підбоями? [...] Невже вистачить за точку опору – терор, а важілем має стати – дисципліна голодної сарани, що кидається на урожайні українські поля?» [8, с. 101].

Останній, третій розділ «Окриленої землі», який має назву «Очищення», у сучасному першодруці твору містить лише чотири глави з дванадцяти, що унеможлиблює повною мірою відчутти авторський задум, а отже й зрозуміти, як з долею Гордія пов'язано велике промислове місто на півдні України та розповідь про коменданта місцевого СД гавпштурмфюрера Віллі Окс фон Оксенроде. Комендант, який прийшов сюди як господар, прикидаючи, де вибрати собі земельний наділ, влаштовує зустріч нового року. Обіцяна «райська ніч» (так, мовляв, бавляться аристократи) перетворюється у п'яну оргію, кульмінацією якої є танці оголених жінок на столі.

У завершальних розділах автор пунктиром накреслює лінію подій перед приходом у Галичину радянської армії. Нарешті більшовики прорвали фронт, Львів опиняється в оточенні, як і те невеличке містечко, в якому перебував Гордій.

Автор показує безвихідь бездержавного народу, українців, яким доводиться постійно терпіти від чужинців. На зміну німцям у повісті Кархута приходять більшовики. Гордій, у щойно зайнятій радянським військом Галичині веде розмову з українцем, старшим лейтенантом Кабаненком, який наголошує, що Україна вже вільна, її звільнили війська Першого українського фронту. На запитання Гордія, чи це значить, що у

військах цього фронту запроваджено українську мову, Кабаненко знічується і каже: «Та й пощо? Адже всі українці досконало знають російську мову» [8, с. 119]. Ця відповідь запалює Гордія на дискусію про те, хто був зрадником: Хмельницький чи Мазепа. Через неї Кархут показує два бачення, два розуміння України, які повністю не викорінились і нині.

Завершується повість главою про зустріч Гордія, Гайсенка і ченця-студита. Йдеться у розмові про смерть Юрія Липи. Автор роздумує над тим, що істинне і що проминуло, які ідеї перемагають: ті, що витворені самим життям, чи ті, що з'явилися у кав'ярнях, підживлені не кров'ю, а чорнилом.

Прощання із запальним Гайсенком, який, може, пішов на смерть (натяк на його причетність до УПА) і слова ченця-студита, звернені до Гордія: досить мертвих, треба жити, та й різний обов'язок у Гайсенка і лікаря-Гордія.

Обидві повісті загалом є спробою відтворити у художній прозі складний і неоднозначний період української історії кінця 1930-х – середини 1940-х років. Ці твори є водночас і художніми текстами, і документами, в яких автор зафіксував думки і відчуття своїх сучасників. Письменник стає викривачем суті антигуманних, антилюдських політичних режимів. Разом з тим повісті «Полум'яний вихор» та «Окрилена земля» – реквієм тим, хто в тодішніх умовах беріг свою національну і людську сутність.

Література

1. Андрусак М. Васильчук М. Кархут Василь, син Володимира // Енциклопедія Коломийщини / За ред. М. Савчука. Зш. 7, кн. 1, літера К (К-Кн). Коломия: Вік, 2021. С. 67–69.
2. Бурачинська Л. Про «Полум'яний вихор» // Кархут В. Полум'яний вихор: Повість. 2-ге вид. Прага: Видавництво Юрій Тищенко; «Колос», ч. 13. С.3.
3. Вардзарук Л. Дорога до безсмертя. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2003. С. 113.
4. Голгота Василя Кархута: Статті, публікації, бібліографія (До 100-річчя з дня народження) / Ред.-упорядник М. Васильчук. Коломия: Вік, 2005. 76 с.
5. Кархут В. Полум'яний вихор: Повість. 2-ге вид. Прага: Видавництво Юрій Тищенко; «Колос», ч. 13. 128 с.
6. Кархут В. Полум'яний вихор: Повість 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 128 с.
7. Кархут В. Окрилена земля: Повість 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 128 с.
8. Липа Юрій // Енциклопедія українознавства. Т. 4. Львів, 1994. С. 1291–1292.

**THE AUTOBIOGRAPHICAL FOUNDATION OF VASYL
KARHUT'S FINE PROSE**

Mykola Vasylchuk

*Kolomyia Educational and Scientific Institute of Vasyl Stefanyk Prykarpattia
National University; Kolomyia, str. Mykola Lysenko, 8;
tel. +380 (3433) 2-46-60; e-mail: mykolavasylichuk@ukr.net*

The article examines the features of the artistic prose of the Ukrainian writer, phytotherapist, personal physician of Metropolitan Andrey Sheptytskyi, political prisoner Vasyl Karhut (1905–1980). The stories "Flame Whirlwind" and "Winged Land" are analyzed, which reflect the complex and ambiguous period of Ukrainian history of the late 1930s - mid-1940s. It is traced how the writer transforms living material of modern times into artistic texts. It is noted that the writer becomes a passionate exposé of the essence of anti-human political regimes.

At the same time, both stories are a requiem for those who preserved their national and human essence in the conditions of that time. It is shown that these works are both artistic texts and documents in which the author recorded the thoughts and feelings of his contemporaries.

Keywords: *novel, bibliography, concept, chapter, text, material, hero, preface, theme, issues, plot.*